

A médiatolmácsolás – új szakma, új kutatási téma

Jantsits Ágnes

Bevezetés

A modern kommunikáció eszközök fejlődése a fordító- és tolmácsszakmát is érinti, sőt bizonyos mértékben meg is változtatja. Mennyiben változik meg a tolmács szerepe, szükségtelemmé válik-e személyes jelenléte, milyen külön idegi és szakmai terhelést jelent, kell-e változtatnia eddigi magatartásán, milyen többletképzés szükséges számára? Ezekre a kérdésekre a tolmácsolás új formáját, a médiatolmácsolást, ill. a távtolmácsolást vizsgálva, próbálok meg válaszolni. A választokat a szakirodalom mellett külföldi és hazai tapasztalatokra támaszkodva foglalom össze. Külön szólok a Konferenciatolmácsok Nemzetközi Egyesülete (AIIC¹) kutatásairól és ajánlásáról is.

A *médiatolmácsolással* kezdem, nem térek ki a jeltolmácsolásra, amely ugyan egyre gyakrabban látható a televíziók különböző műsoraiban, közvetítéseiben, de jelen cikk keretein túlmutatna. A médiatolmácsolás alatt a televízióban, a rádióban végzett tolmácsolást értem. Megjegyzem, hogy a médiafordítás- és tolmácsolás mellett egyes szerzők az audiovizuális fordítás (AF) megjelölést is használják (Chaume Varela, 2002; Gambier 2004.). Majd rátérek az új kommunikációs technikák segítségével lehetővé váló, a ma még inkább kísérleti jellegű szinkrontolmácsolás új formáira, amit összefoglaló névvel a *távtolmácsolásnak* (remote interpreting) nevezhetünk, pl. az interneten vagy telefonon keresztül végzett tolmácsolás, a telekonferencia, a videokonferencia, stb.

1. A többnyelvű mediakommunikáció és a nyelvpolitika

Az elmúlt években, Európában is jelentősen bővült a televíziós piac a kábel- és a műholdas adások elterjedésével. A nyelvi korlátokat egyre több fordítással és adaptációval kívánják leküzdeni. A különböző tévéállomások eltérő megoldásokat választanak. Az Eurobarometer 2001-ben, az európai polgárok körében végzett felmérése szerint, a válaszadók alig 30%-a örül annak, ha a filmeket eredeti nyelven, feliratozva adják. Ez főként a skandináv országokra a jellemző, ahol a lakosság jelentős része beszél egy-két idegen nyelvet, vagy Hollandiára és Belgiumra, ahol a tévénezők 64%-a szívesebben fogadja a feliratozást, mint a szinkronizálást. Ezzel szemben Németországban, Franciaországban, Olaszországban, Spanyolországban, Ausztriában a lakosság 70%-a inkább a szinkronizált filmek mellett teszi le a garast. Annak illusztrálására, hogy milyen nagy mennyiségű műsor feliratozásáról és szinkronizálásáról van szó, álljon itt egy adat: 2003. januárja és júniusa között, pl. a főbb olaszországi közszolgálati és magán televíziók

hetente átlagban 363 óra szinkronizált, tolmácsolts és feliratozott játékfilmet és dokumentumműsört sugároztak.

A tolmácsolás és fordítás alkalmazása a médiában a nyelvpolitika része. Hozzájárulhat ahhoz, hogy a fogyatékkal élők megérthessék és élvezhessék a média kínálta ismeretterjesztő és szórakoztató programokat. A feliratozott tévéadások javíthatják az olvasási készséget, segíthetik a nyelvtanulást. Egyes csatornák (BBC World, TV5, ARTE, ZDF, a Magyar Televízió nemzetiségi műsorai), gyakran feliratozzák egyes filmjeiket, amelyeket így a halláskárosultak is élvezhetnek. Esetenként tolmácsolást vagy hangos feliratozást is alkalmaznak, hogy a vakok számára is követhetővé teszik a látványra épülő adásokat. Olyan többnyelvű szoftvereket is kifejlesztettek, amelyek képesek a leírt szöveget hanggá alakítani. Párizsban, pl. a Chaillot színházban, tolmácsok közvetítésével, a vakok fülhallgatón keresztül élvezhetik a színházi előadások történéseit, színeit.

1986-ban az Európai Média Intézet (European Institute for the Media²), az Európai Kulturális Alapítvánnyal karöltve kutatást indított el az önálló európai kommunikációs képesség fejlesztésére, és arra, hogy egy adott nyelven elkészített műsort minként lehet más nyelvekre átalakítva sugározni. Megvizsgálták a különböző módszerek (szinkronizálás, feliratozás, hangrámondás) és műfajok (hírek, dokumentumfilmek, szórakoztató műsorok, stb.) közötti összefüggéseket. Már akkor megjósolták az európai tévés piac gyors fejlődését, a kábel- és műholdas televíziózás előretörését. E tekintetben megemlíthjük a CNN többnyelvű műsorait. Két jelentős európai médiakezdeményezést, pedig külön kiemelünk: az ARTE és az EURONEWS adásait.

Az ARTE³ találó betűszó, egy televíziós állomás neve, (Association Relative à la Télévision européenne), ugyanakkor a nyelveket nem beszélők számára is jelzi a televízió kulturális irányultságát. 1988-ban a francia kormány és a német Länder francia-német kulturális csatorna létesítéséről döntöttek, amely 1991. április 30-án, Strasbourg-ban kezdte meg a műsorok sugárzását. Azóta igazi európai kulturális televízióvá vált, belga, svájci, spanyol, lengyel, osztrák, finn, holland, svéd és angol közszolgálati tévéállomások csatlakoztak hozzájuk.

A filmeket mindkét nyelven, feliratozva adják, és ha a szerzői jogok lehetővé teszik, eredeti változatban is. A műsorok típusától függően többféle technikát alkalmaznak: feliratozás, szinkronizálás, „voice over” és „voice off” kommentárok, és szinkrontolmácsolás. A francia és a németajkú nézők saját nyelvükre fordított változatot látnak és hallanak. A televízió saját állományú és szabadúszó tolmácsokkal bonyolítja le műsorait. Figyelembe véve a csatorna programjait, évente mintegy 600 tolmácsnapot jelent a szabadúszók foglalkoztatása

A másik példa, a Lyonban működő EuroNews⁴, az első európai hírcsatorna, amely 1993. január 1-től, hét nyelven (angol, francia, német, olasz, orosz, portugál és spanyol) sugároz egyidőben. Ma 19 európai közszolgálati televízió társulásával működik. 2003-ban, a csatorna tizedik születésnapján, adásai 5 millió nézőhöz jutottak el. 2004-től, már mobiltelefonon is nézhetőek a műsorai. Ezen a csatornán is gyakran találkozunk többnyelvű tolmácsolással készült műsorokat, pl. vitaműsorok, interjúk, stb. esetén. Az európai politikai, gazdasági, kulturális és sporthíreket közvetítő csatorna rövid idő alatt Európa vezető hírtelevíziójává vált. Az interjúk *voice over*, a dokumentumfilmek és reklámok *voice off* változatban kerülnek adásba.

2. A médiatolmácsolás alapfogalmai

A fogalmak felsorolásánál Gambier (2004) és az AIIC (Association internationale des Interprètes de Conférence, Konferenciatolmácsok Nemzetközi Szövetsége) meghatározásait is figyelembe veszem.

A *rádiós és televíziós tolmácsolás* a médiatolmácsolás legelterjedtebb formája, főleg interjúk, kerekasztal-beszélgetések, filmfesztiválok alkalmával találkozunk vele. Ezekben az eseményekben a tolmácsolás a következő módokon történhet: *konzekutív* (néha rövidített formában) rádió- és tévéinterjúk esetén; *szinkron* egyidejű vagy késleltetett módon, pl. tévéviták és előadások esetén, amikor a tolmácsnak a megszólalóval egy időben kell megszólalnia és befejeznie a mondanódóját. A *jeltolmács* egyre gyakrabban jelenik meg a képernyőn, pl. parlamenti viták, hírműsorok, stb. közvetítésekor. A *blattolás* határeset, forgatókönyvek, dialóguslisták, feliratok stb. más nyelven történő felolvasásakor lehet rá szükség. Fentiek mellett, találkozhatunk még a *fülbesúgásos* tolmácsolással, ami a szinkrontolmácsolás egyik válfaja.

Ami a technikai megoldásokat illeti, dokumentum- és ritkábban játékfilmek, bejátszások esetén a *voice over* (hangrámondás) technikát alkalmazhatják, amikor az eredeti nyelven, pl. interjút adó személy halkán hallható hangjára ráveszik az előre lefordított szöveget. Ilyenkor a képpel való teljes szinkronitás a fontos, ellentéte a *voice off*. Az előzőleg hangszalagra vett hangos *leírás* a vakok és gyengén látók számára nyújt segítséget (pl. filmekben gesztusok, színek leírása stb.), lehet nyelven belüli és lehet nyelvek közötti is.

Magyarországon a szinkronizálás és a hangrámondás a kedvelt módszer a külföldi filmek, dokumentumfilmek, felvett interjúk esetében. A magyar tévék valós idejű műsoraikhoz konzekutív- vagy szinkrontolmácsokat alkalmaznak, pl. műholdas közvetítések, interjúk, talk-showk esetén. Gyakori megoldás, hogy az eredeti nyelven felvett műsort fordítóval lefordíttatják, majd az elkészített szöveget a filmhez szerkesztett, vágott formában színésszel felolvastatják. Az egyik közszolgálati televízió a BBC hírműsorát *voice over* technikával készített magyar fordításban közvetíti minden este.

3. A médiatolmácsolás fogalmának megismertetése és elfogadtatása

Az európai televíziókban a tolmácsolás az 1970-es évektől vált rendszeressé. Szinte hetente láthattunk a magyar televízióban is olyan riport- és külpolitikai vagy kulturális műsorokat, amelyekben külföldi vendégek is részt vettek, és szavaikat a színpalak mögött ülő tolmácsok tették érthetővé a nézők számára.

Már a 80-es évek elejétől a nemzetközi szakmai szervezetek növekvő érdeklődéssel figyelik a médiafordítást és tolmácsolást. Feladatuknak tartják, hogy felhívják a figyelmet a szakma művelőinek helyzetére, sajátos igényeire, és követelesek alátámasztására felméréseket végeznek, és kutatásokat rendelnek meg. A FIT⁵ (Fédération internationale des Traducteurs) 1984. évi kongresszusán, pl. médiafordító- és tolmácsbizottság alakult, a televízió, a film, és a videó terüle-

tén dolgozó fordítók és tolmácsok munkafeltételeinek, munkamódszereinek tanulmányozására, valamint ajánlások megfogalmazására képzésük és minősítésük javítására.

1984-ben az AIIC német régiója jelentést készített a rádiós és tévés fordításról és tolmácsolásról, majd 1987-ben az AIIC kiadványt jelentett meg a tévétolmácsolással kapcsolatos kívánalmakról, melynek célja, hogy megismertessék (1) a producerekkel, műsorkészítőkkel és a műsorvezetőkkel a tolmácsszakmát és a minőségi tolmácsolás előnyeit; (2) a tévésekkel a tolmácsolás technikai eszközeit. Az AIIC azóta számos tanulmányban foglalkozott a médiatolmácsolás és a távtolmácsolás különböző aspektusaival. 2000-ben kódexet dolgozott ki a konferenciatolmácsolás terén alkalmazott új technológiák használatáról (*Code d'utilisation des nouvelles technologies en matière d'interprétation de conférence*)⁶. Ez a kódex az Európai Közösségek Bírósága, az Európai Parlament, Tanács, a Német Tolmács- és Fordítószövetség, a Vámosok Világszervezete, a SCIC, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság, az Európai Befektetési Bank, stb. közös állásfoglalásaként született meg.

4. A távtolmácsolás és fajtái

Az új kommunikációs technikák fejlődésének köszönhetően más konferencia-szervezési és tolmácsolási módok is kialakulnak, ám ezek alkalmazása és elterjedése korántsem örvend olyan egyöntetű elfogadottságnak és sikernek, főleg a tolmácsok körében, mint a médiatolmácsolás. A távtolmácsolásról (remote interpreting) van szó.

A *távtolmácsolás* minden olyan szinkrontolmácsolás, amikor a tolmács nem az ülésteremben foglal helyet, és videokonferencia-rendszeren vagy kábeleken jut el hozzá a kép és a hang. A távtolmácsolás *telekonferencián*, (távkonferencián) zajlik, ahol a résztvevők két vagy több helyszínen vannak és közöttük a kommunikáció, „audio” jelek közvetítésével történik. A *videokonferencia*: olyan telekonferencia, amely egy vagy több videojel közvetítésével láttatja az összes vagy egyes résztvevőket. A *többnyelvű* videokonferencián a tolmács az ülésteremben van, csak a résztvevők egy része követi az eseményeket videón. Az esemény konzekutív vagy szimultán tolmácsolással zajlik. Technikai nehézségek miatt a közelmúltban *videokonferenciát* világszerte keveset rendeztek. Csak az N-ISDN és a H320 szabványcsalád tette lehetővé, hogy a videokonferenciák hang- és képmínősége javuljon és csökkenjen az eszközök és a szükséges berendezések összetettsége.

A *távtolmácsolás*, bár újdonságnak tetszik, nem is olyan új. Időről időre foglalkoznak a gondolattal, elsődlegesen költségmegtakarítás végett, főleg az Európai Unió intézményeiben, amelyek a világ legnagyobb tolmácsfoglalkoztatói, és magas költséghányaddal dolgoznak, hiszen a tolmácsdíj mellett az útiköltséget és a tartózkodás költségeit is meg kell téríteni. A távkonferencia megvalósítására vonatkozó elképzelések pár évtizedes múltra tekintenek vissza, elterjedésüket főleg a technikai eszközök tökéletlen volta, és az úgynevezett emberi tényező hátráltatta. Az első jelentősebb kísérletek már az 1970-es években lezajlottak:

pl. az UNESCO által 1976-ban, Párizsban és Nairobiban, majd az ENSZ által 1978-ban, New Yorkban és Buenos Airesben rendezett egyidejű konferenciánkon. Később, 1995-ben az Európai Bizottság kísérletsorozatát indította el. 1993-ban az Európai Telekommunikációs Szabványok Intézete ugyancsak kísérleteket folytatott konferenciatornák számára az ISDN videotelefonokkal. Az Európai Bizottság 1997-ben és 2000-ben, majd 2001-ben az Európai Parlament újabb vizsgálatot rendelt meg, csakúgy, mint az ENSZ 1999-ben és 2000-ben, ahol két héten át folyt a tesztelés.

Az Európai Parlament 1999. óta hét távtolmácsolási kísérletet végzett el⁷ és a jelentések egyértelműen fogalmazzák: a távtolmácsolás nem alkalmas az európai intézményekben folyó munkára, ilyen értelmű nyilatkozatot tett a Parlament akkor elnöke, Pat Cox is.

A SCIC (az Európai Bizottság Tolmácsolási Főigazgatósága) az új technikák alkalmazásának lehetőségével, a távtolmácsolás különböző válfajaival, a virtuális konferenciákkal többször foglalkozott. 2000-ben felállított egy egységet⁸ a *konferenciatornák és az új technológiák* tanulmányozására. Több mint 100 alkalmazott tolmács tesztelt a berendezéseket. A Közlekedési és Energia Főigazgatósággal (DG Transport and Energy) a többnyelvű virtuális konferenciák lebonyolításának technikai lehetőségeit is tanulmányozta. Ez a téma egyébként kétszer szerepelt a SCIC és az Egyetemek között tartott éves megbeszéléseken, ahol javasolták, hogy iktassák be a képzésbe. Végleges álláspont még nem alakult ki, de a SCIC véleménye szerint a soknyelvűséget nem áldozhatják fel az új technológiák oltárán, és az EU minden hivatalos nyelvét egyenlően kell kezelni.

A többnyelvű telekonferencia megszervezésekor körültekintően kell eljárni, hiszen technikailag bonyolult berendezésekről kell gondoskodni. 2000. januárjában megkísérelték összeállítani mindazokat a feltételeket, amelyeknek meg kell felelni telekonferencia rendezésekor. Hiába ugyanis a legjobb technikai berendezés, hiába ügyes az operatőr, ha a tolmácsolandó üzenet nehezen érthető, különösen akkor, ha sokan szólnak fel a különböző helyszíneken. Korábban említett AIIC-kódex a szinkrontolmácsoláskor alkalmazott új technológiák alkalmazása kapcsán kimondja, távtolmácsolás esetén ki kell kérni a tolmács véleményét, be kell vonni az előkészítésbe, és be kell tartani min. az adott szabványokban meghatározott feltételeket: pl. az ISO 2603-as szabványt (kabinméret és rálátás).

5. Telefontolmácsolás

A telefontolmácsolást – pl. bírósági tárgyalásokon – viszonylag gyakran alkalmazzák az Egyesült Államokban, az 1990-es évek második felében beindított *Bírósági telefontolmácsolási projekt* (U.S. Court Telephone Interpreting Project) keretében. A projekt sokrétű tapasztalatait – tesztsorozat alapján – az amerikai bírósági tolmácsok szervezetének (NAJIT) elnöke, David Mintz (1998) értékeli. A telefontolmácsolást akkor alkalmazzák, ha a tolmács és a bíróság nem tartózkodik egy teremben. A tolmács ilyenkor nem látja a tárgyalótermet és csak azt hallja, akinél a vevőkészülék van. A tolmácsok többsége számára a helyzet szokat-

lan és kényelmetlen. A technikával hamar megbarátkoznak, és úgy gondolják, ha a hang minősége jó, és a tárgyalás viszonylag rövid, rutinszerű, a telefontolmácsolás minőségét nem befolyásolja a látvány hiánya. Sok tolmács szerint ugyanis nagyon fontos a nem verbális kommunikáció is, és a látvány hiánya ronthatja teljesítményt. Mások úgy vélekednek, hogy a kép hiánya miatt a látvány nem vonja el a figyelmet, a tolmács csak a bejövő hangra összpontosít. A vita még korántsem dőlt el.

6. Internet, a virtuális konferenciaterem

Kanadában, már a 90-es évek második felétől a profi konferenciaszervezők új nemzedéke a megrendelőnek a konferencia szinte azonnali és világméretű közvetítését ígéri az interneten keresztül. Erre a piacok globalizációja és a technikai eszközök egyre erőteljesebb szabványosítása ad lehetőséget.

A nagy nemzetközi konferenciákat ma már részleteiben vagy egészen végig lehet követni az interneten, így a legszélesebb közönséghez eljutnak az előadások. Az archivált kép és hang a honlapon tárolható és akár letölthető.

Az is előfordul, hogy az internetes közvetítést előre betervezik, és ennek függvényében választják ki a szükséges logisztikát. A konferenciahierarchia ilyenkor a következő: az előadók és a *fontos* résztvevők hagyományos konferenciateremben foglalnak helyet, egy második kör telefonhálózaton követi a vitákat és esetenként felszólal, a harmadik résztvevői kör, pedig a számára létesített virtuális konferenciateremben követi a vitát. Ezt a felállást számos csúcstechnológiai nagyvállalat választja.

A virtuális terem mindenki előtt nyitva áll, akinek számítógépe van. A „teremben” a vállalati logo mellett megjelenik a konferencia programja, az előadók életrajza, néhány dokumentum, az üdvözlőbeszéd és a viták anyaga. Hozzájuthatunk a felszólalások (esetenként a tolmácsolás) írásos/átírt változatához is mindenki, aki a papíralapú dolgokat szereti. A konferencia anyaga egyébként 2-3 hónapig is fennmarad a neten.

Ennek kapcsán megemlítjük, hogy az Európai Parlament plenáris ülésein elhangzó felszólalásokat az interneten on-line lehet követni, eredeti nyelven vagy az EU 22 hivatalos nyelveinek egyikén, tolmácsolás révén.

7. A médiafordítás és a tolmácsolás kutatása

A médiafordítás és tolmácsolás eddigi kutatása a deskriptív fordítástudományi kutatások körébe tartozik, még nem állítottak fel normákat, feltételezései nem preskriptívek. Jelentősnek tekinthető azonban a normativitás felé vezető úton az 1995-ben alakult *European Association for Studies in Screen Translation*⁹ azon törekvése, hogy a feliratozás területén bevált jó gyakorlatok alapján feliratozási normákat dolgozzon ki, ami végső soron szabályrendszer felállítását jelentheti. A szervezet további célkitűzései közé tartozik egyébként a szakképzés és a kutatás előmozdítása. Ezt a tendenciát követi a szervezet égisze alatt *nyelvek és mé-*

dia (Languages & The Media) címmel megrendezett konferenciasorozat, amelyre 2006-ban immár hatodszor kerül sor, témája a nyelvi transzfer az audiovizuális médiában¹⁰.

A médiafordítás, és kisebb mértékben a mediátolmácsolás, mint kutatási téma, már az 1970-es évektől megjelent a fordítástudományban. Az egyik úttörő tanulmányt a magyar Fodor István írta meg 1976-ban, a filmek szinkronizálása kapcsán: *Film Dubbing: Phonetic, Semiotic, Esthetic and Physiological Aspects* címmel (idézi Frederic Chaume Varela 2002). Önállóul kutatási területté azonban csak a 90-es évek második felétől, az információs technológiai forradalom kiteljesedésével vált. Klaudy Kinga 1999-ben megjelent *Bevezetés a fordítás elméletébe* c. munkája is foglalkozik a médiafordítás néhány jellegzetességének kutatásával, elsődlegesen a reklámfordítás területéről vett példákkal, de kitér a filmfeliratozás és szinkronizálás témájára is. Megemlíti a leuveni egyetemen megrendezett kutatói szemináriumokon és a második nemzetközi *Transfere necesse est* konferencián (Budapest 1996) bemutatott kutatási eredményeket is (Klaudy-Kohn 1997).

A médiafordítások különböző aspektusai - a feliratozás, a szinkronizálás és a kultúrák közötti különbségek áthidalása - jelentik a legtöbb témát a kutatók számára. Hangsúlyozzák, hogy ez a fajta fordítás egyik legfőbb sajátossága és egyben nehézsége a szöveg és a kép szinkronitása. Három alapvető problémát jelölnek meg a nyelvi transzfert illetően (pl. Gambier 2004) a kép, a hang és a szavak, az idegennyelv/ek és a célnyelv viszonya, valamint a szóbeli és az írott kód közötti kapcsolat tekintetében.

Gambier és Gottlieb szerkesztésében (2001) megjelent kötet a médiafordításról rendezett két konferencia (Misano, 1997 és Berlin, 1998) 26 előadását gyűjtötte össze. Az elhangzott előadások tárgyalják a médiafordítás összetett voltát, az interdiszciplináris közelítés szükségességét, az audiovizuális médiapolitika átalakulását, a mediátolmácsolás gyakorlatát, stb. A Misanóban tartott konferencián Anthony Pym (2001) zárszavának néhány időnként sarkos gondolatát érdemes kiemelni. Szerinte e témában elszigetelt, intellektuálisan töredezett deskriptív kutatások folynak. Töredezett, mert túlzottan specializálódott (a fordító nem tolmács, a feliratozó nem szinkronkészítő, stb.). A kutatás, ill. a kutató nem maradhat semleges. Hatalma viszonylagos szakosodásából ered, abból, hogy komplex kódokat kezel, rövid távú célokat, technikai vonatkozásokat hangsúlyoz. Új tudományterületről van szó, amely azonban megváltoztathatja a hatalmi viszonyokat, különösen a közvetítők (így saját magunk) csoportjának frissen juttatott hatalmát. Széleskörű és egyre bővülő, kultúrákon átívelő mozgalmak (transcultural movements) – a médiapiac nemzetközivé való válása, gyors technikai fejlődés, a nemzetközi és nemzeti kultúrák ütközése, stb. – vannak kialakulóban, amiből a kutató nem maradhat ki. A technológia többet ad annál, mint amit a kutatás felölel, a multimédia összetettebb, mint a fordítástudomány.

Hasonló álláspontot fogalmaz meg Chaume Varela is (2002), aki szerint az audiovizuális fordítás (AF) kutatásának meg kell találni az őt megillető helyet a fordítástudományban. Egyrészt a kutatók és a tanárok felelőssége, hogy felhívják a figyelmet arra, ami megkülönbözteti a többi kutatási területtől, másrészt bizonyítani kell, hogy tudományágunk elméleti keretébe beletartozik ez a fordítási forma is.

Kevés átfogó fordítástudományi tanulmány készült a bennünket érdeklő témáról, a médiatolmácsolásról. E tekintetben fontosnak tartanánk a folyamat és termék (teljesítmény) vizsgálatát. Minthogy a tolmácsolás folyamata nem választható el a munkakörülményektől, nem meglepő, hogy a munkakörülményekre viszonylag hosszan kitérünk, mert ezek a feltételek nagymértékben befolyásolják a végterméket, azaz a minőséget.

8. Főbb kutatási témák

8.1. Új szakma és követelményei, etikai vonatkozásai

A médiumok számára végzett tolmácsolás és fordítás részben más adottságokat, képzést és tudást igényel. Bővebb és részben eltérő ismeretekkel (is) kell rendelkezni, mert a média új szükségleteket támaszt a szakma iránt. Rugalmasságot, gyorsaságot, alapos általános műveltséget, nagy stressztűrő képességet, és az új-tól (berendezés, helyzet) való idegenkedés teljes hiányát követelik meg. A televízió és a rádió egyre több fordítót és tolmácsot foglalkoztat, akiktől nemcsak azt várják el, hogy hagyományos munkájukat végezzék, hanem azt is, hogy bizonyos tekintetben „moderálják” az élő közvetítést, és szerkesszék is meg az interjút, pl. az esti híradó számára. A korábban külön-külön dolgozó fordító, tolmács és szerkesztő, a modern technikák alkalmazásával egy személyben fordítóként, tolmácsként és szerkesztőként is dolgozik.

Erre a komplexitásra néhány kutató már felhívta a figyelmet, pl. Katan és Straniero-Sergio (2001), és külön hangsúlyozta a kérdés etikai vonatkozásait is. A szerzők egy 200 órás talk show tolmácsolás korpuszát tanulmányozva arra következtetésre jutottak, hogy átalakul a tolmács szerepe, vagyis a tolmács immár nem a szakma hagyományos normáit követi, nem marad a háttérben, nem csak híven közvetíti az eseményeket, hanem igazodik a könnyed televíziós szórakoztató műsor kívánalmaihoz, és a megértést segítő apró magyarázataival áthidalja a kulturális különbségeket is. Hasonló kérdéseket feszeget Gambier (2004:10) is, aki szerint „néhány audiovizuális fordítási mód (a szinkronizálás, a *voice over*, a remake) máris túllépi a fordítói etika határát, amennyiben eltörölheti a Másik minden nyomát – hangját, hangszínét, még mondanivalóját is akár”.

A médiában történő tolmácsolásnál a stílus, a szép, szabatos, nyugodt, egyenletes beszéd az igazán fontos, a néző ehhez szokott hozzá, és mint említettük, fontos az is, hogy a tolmács a megszólalóval egyszerre kezdje és fejezze be mondanóját (Kurz 1990). Mindehhez a technika kellő ismeretére van csak szükség, de nemcsak a tolmács részéről. A televízió hangmérnöke jól ismeri a tévétechnikát, de kevésbé jól a tolmácsolástechnikát. Sokszor ma is előfordul, hogy a tolmács nem látja, nem hallja jól, mi történik a stúdióban, és ez megnehezíti feladatát. A tolmácsnak külön stratégiát kell kialakítania a stressz leküzdésére, hiszen esetenként több százezren, netán millióan az ő hangján és teljesítményén keresztül ismerik meg a politikai vagy kulturális élet jeles személyiségeit.

A médiaeseményeken a megfelelő munkafeltételek kiharcolása nem egyszerű a tolmácsok számára (Kurz 1990, Horváth, I. et al 2000), és tapasztalataim alapján, Magyarországon különösen nehéz. A nemzetközi normák szerint a tolmács nem vállalhatja el a szinkrontolmácsolást, ha nem hangszigetelt kabinban

dolgozik, és ha fülhallgatója nem a szinkrontolmácsoláshoz rendszeresített fülhallgató. A tolmácsnak látnia kell az egész helyszínt, és hallania kell mindenkit (aki az interjút készíti, és azt is, aki válaszol), aki részt vesz a vitában. A megfelelő felkészüléshez előre meg kell kapnia a műsor forgatókönyvét, a sajtóanyagot a meginterjúvoltról, és az is sokat segít, ha a műsor megkezdése előtt pár szót beszélhet az interjú szereplőivel. Ez annál is inkább hasznos, mert minden be rendezést ki kell próbálni a műsorkezdés előtt, nemcsak a tolmácsnak, hanem a vendégnek is, aki esetleg nincs hozzászokva, hogy tolmácson keresztül jutnak el szavai a nézőkhöz. A már említett ARTE példája követendő ezen a téren is: minden tolmács az anyanyelvére dolgozik, és rendszeresen váltják egymást, a fenti követelményeknek mindenben megfelelő fix és mobil tolmácskabin van a Strasbourg-i stúdióban. Erről a magyar kollégák, csak álmodhatnak!

8.2. Az emberi tényező

A távtolmácsolás részben ugyanazokat a képességeket és technikákat követelik meg, mint a "normális" körülmények között zajló (szinkron) tolmácsolás, de plusz terhet ró a tolmácsra. A korábban említett kísérletekben résztvevők fejfájásra, hányingerre, fáradtságra panaszkodtak, a szokásosnál erősebb koncentráció miatt. Egyetértettek abban, hogy a tolmácsolás mindenképpen könnyebb, ha az előadót premier plánban látják, azt is hangsúlyozták, hogy a tolmácsokat az is fárasztja, ha hosszú ideig kell a képernyőt nézniük.

Ebből a szempontból érdekes lehet, ha egy, a távtolmácsolás emberi tényezőit és a teljesítmény paramétereit vizsgáló kutatásról szót ejtünk. A közös projektet 1999-ben a Nemzetközi Telekommunikációs Unió (ITU) és a Genfi Egyetem Tolmács és Fordítóképző Iskolája (ETI) végezte el, és vezetője Barbara Moser Mercer számol be eredményeiről (2003). A projekt célja, hogy egy első, ellenőrzött kísérlet keretében megvizsgálják, mennyiben és milyen körülmények között valósítható meg a távtolmácsolás, milyen költségekkel kell számolni, milyen a távtolmácsolás hatása a minőségre, és milyen pszichológiai és a fiziológia stresszhatásoknak van kitéve a tolmács. A tanulmány világos különbséget tesz a távtolmácsolás alacsony elfogadottságát indokló pszichológiai/fiziológiai és technikai okai között.

A kiinduló feltételezés, hogy a tolmácsok gyorsabban fáradnak, a teljesítményük minősége romlik, a képernyő állandó figyelése, a motiváció, a több forrásból származó információ feldolgozása, és a szociális elszigeteltség miatt.

A kísérlet színterét egy valódi ITU-rendezvény adta. Az ITU konferenciatermében zajló konferencia mellett távtolmácsolásra is szükség volt. A cél részben a költségek csökkentése, részben a nemzetközi telekommunikációs szervezet adta lehetőségek kihasználása volt. A tolmácsolás angol, francia, spanyol nyelven folyt. A távtolmácsolás színhelye az ETI volt. A tolmácsok ugyanazt a dokumentációt kapták meg, az ETI-ben fax, telefon és e-mail összeköttetés volt, a konferencia helyszínén kiosztott dokumentumok vételére. Az ETI-ben dolgozó tolmácsok kabinjába videokonferencia-berendezéssel közvetítettek, a kabinokban monitoron követték az ülésterem eseményeit, és a képernyő jobb alsó sarkában lehetett látni a szónokot.

A kontrollcsoportot a konferenciateremben dolgozók alkották, míg a távtolmácsok a kísérleti csoportot. A tolmácsok váltása, és minden más, előre megbeszélte ritmus szerint, adott változókkal zajlott. A tolmácsok anonimitásának biztosítása mellett felvették, átírták és az ETI-ben kifejlesztett módszerrel, értékelték a két francia kabin teljesítményét. Vizsgálták továbbá a stresszt (hormonok, nyálminták elemzése), egy zürichi laboratórium és standard kérdőívek segítségével.

Az eredmények szerint a technika nem okozott problémát, a kép- és hangminőség elfogadható volt. A küldöttek nem vettek észre különbséget a táv- és a helyszíni tolmácsolás között. A tolmácsok elfogadták a helyzetet, bár a technikával nem barátkoztak meg, de ez nem volt zavaró. A fő problémának viszont azt tartják, hogy nincsenek jelen az ülésteremben. A tolmácsok 66%-a úgy érezte, hogy az is fontos, amit nem láttak a képernyőn. A kérdőívre adott válaszok azt mutatják, hogy a kísérleti csoportnál jóval magasabbak a stresszértékek. A fáradtságot tulajdonképpen nem a távtolmácsolás okozta, hanem az, ami általában: az idő előrehaladta és a növekvő információsűrűség, és nem annyira a külső körülmények. Viszont a fáradtság hatása a teljesítményre különbséget mutat, a távtolmácsolóknál nagyobb a romlás. Moser-Mercer egy későbbi cikkében (2005) a távtolmácsolást sok érzékszerv integrált működését igénylő folyamatnak (issue of *multisensory integration*) nevezi.

Hasonló véleményt olvashatunk Óscar Jiménez és Anne Martin (2003) cikkében. A szerzők két videokonferencián vettek részt, ahol a résztvevők közötti kommunikáció csak a videokonferencia segítségével volt lehetséges. Megállapítják, hogy a távtolmácsolás nemcsak új technikát jelent, hanem új helyzetet teremt a tolmácsolás oktatásában is. Ami a saját tapasztalataikat illeti, a videokonferencián való tolmácsolás jóval stresszesebb, és időnként frusztrálóbb, mint a szokásos szinkrontolmácsolás, részben a még megoldatlan technikai problémák miatt.

A fent hivatkozott ETI-ITU kísérlet, az ENSZ, a SCIC, és az Európai Parlament kísérleteihez hasonlóan arra a megállapításra jut, hogy a távtolmácsolás fárasztóbb a tolmácsok számára, nehezíti feladatukat, hogy nincsenek jelen a konferenciateremben, nem látják, mi történik ott, és emiatt információ veszhet el. Egyes adatok szerint egy beszéd információtartalmának 40%-a ugyanis nem verbális elemekből tevődik össze.

Hiszen a tolmács nemcsak fizikailag van máshol, mint a konferencia, de el van vágva annak hangulatától, a szónokoktól, és egy sor „közvetítőre” kell hagyatkoznia (a stúdióban dolgozó technikusok a konferenciahelyszínen lévő technikusoktól függenek), és ehhez még hozzá kell vennünk a közvetítés nem mindig tökéletes technikai feltételeit is. Tulajdonképpen a konferencia résztvevőit, de legalábbis a felszólalókat is aggaszthatja, ha nincs személyes kontaktus.

Összefoglalva, a tolmácsokkal előre tisztázni kell a különleges munkafeltételeket; a távtolmácsolás növeli a tolmács mentális terhelését, gyorsabban romlik teljesítmény. A távtolmácsolás stresszesebb, fárasztóbb, több problémamegoldó stratégiát kell alkalmazni. A megszokott 30 perces váltás túl hosszú. Ma még az on line tolmácsolás ritka, de fel kell rá készülni, meg kell találni azokat az eszközöket, amelyek révén javítható a tolmácsolás minősége, és a tolmács egészsé-

ge sem károsodik. Az emberi dimenzió nem lehet másodlagos. További megfigyelésekre és elemzésre van szükség, pl. a vizuális szükségletek, és a szokatlan környezet okozta problémák tekintetében. A tolmácsok számára biztosított jó munkakörülmények jelentik ugyanis az egyik zálogát annak, hogy minőségi munkát végezhessenek egészségük károsítása nélkül.

A távkonferencia vállaltok esetében inkább alkalmazható, rövid időre, speciális technikai problémák megbeszélésére, ahol a vezetők ismerik egymást, és nincs szükség tolmácsolásra. Gyakorló tolmácsként, úgy gondolom, hogy a távkonferencia nem válthatja ki az igazi szinkrontolmácsolással működő konferenciákat, mint ahogy a komputer sem válthatja ki az írott szót, annak ellenére, hogy sokan szeretnék hinni a fordítottját.

8.3. Szerzői jogok, szellemi tulajdon védelme

A szellemi tulajdonjog-védelem tárgyában az AIIC külön állásfoglalást tett közvé 1990 júniusában, (*Aide mémoire de l'AIIC sur l'utilisation des enregistrements d'une interprétation de conférence simultanée et consécutive*)¹¹, melynek értelmében a tolmácsolás azonnali megértésre szánt szerzői jogdíjköteles termék. Ez a kitétel nemcsak a konferenciákon zajló tolmácsolásra vonatkozik, hanem az általunk tárgyalt médiatolmácsolásra és fordításra is, de a lefordított dokumentumfilmek esetén is így kell eljárni.

Ebből következik, hogy televíziós tolmácsolásnál a tolmács nevét, esetleg szakmai szervezeti tagságát vagy a fordítóiroda nevét fel kell tüntetni, ugyanúgy, ahogy, pl. a világosító vagy az sminkmester nevét is. A tolmács/fordító neve megjelenhet a műsor végén, a stáblistán, lehet közben bevillantani, de be is lehet mondani. Jó példa erre az egyik magyar televízió-csatorna, ahol a *voice over* technikával tolmácsolt műsor szinte teljes időtartama alatt a fordító nevét többször bevillantják. Hazánkban ma még kevés műsorban találkozunk ilyen megoldással.

8.4. A képzés

Ahhoz, hogy minőségi munka készüljön a fordítók és tolmácsok közreműködésével, jó képzésre van szükség, olyanokra, akik nemcsak az általános tolmács-és fordítóképző intézetek kurzusait végezték el, hanem akiket e szakma sajátosságaira is felkészítenek. A képzéssel összefüggésben figyelembe kell venni egy másik szempontot is. A nemzetközi konferenciákon általában az úgynevezett nagy nyelveket használják, az angolt, a franciát, a spanyolt, a németet, az orosz, esetleg az arabot vagy a kínait, stb. és a tolmácsképző intézetek is ezeket a nyelveket oktatják a nemzeti nyelvek mellett, gyakran, a médiában a nem-konferencia nyelveken kell tolmácsolni. Ha csak az utóbbi idők néhány magyar riportját vesszük, ezekben, pl. horvát, lengyel, török és perzsa nyelvű interjúalanyokkal találkozhattunk. Fejtvést okozhat az ilyen nyelveket beszélő, képzett tolmácsok/fordítók felkutatása.

Chaume Varela (2002) szerint a képzés célja hármas: (1) szakmai (az AF aktuális helyzete, fordítási módozatok), (2) módszertani (az AF kommunikációs céljának más fordítási módokkal történő összevetése, a kép és a szöveg egyidejűsége), (3)szövegszerinti (pl. filmszinkron- és feliratszövegek elemzése).

Seleskovitch (2002) a képzés szempontjait szem előtt tartva vizsgálja az új technológiákat, hangsúlyozza a hang a kép, a látvány és a jól működő berendezések fontosságát. Szerinte azonban a tolmácsnak nincs szüksége különleges képzésre, a távkonferencia elsősorban anyagi és technikai kérdés. Azt is felveti, hogy a hangfelismerési szoftverek és a gépi fordítás fejlődése elvezet-e majd az automatikus (gépi) tolmácsoláshoz. Ma még erre nem adhatunk pontos választ. Az emberi beszédaktus és a tolmácsolás azonban oly egyedi és előre meg nem jósolható, hogy nem valószínűsíthető, hogy gépi programozás képes előrelátni a születőben lévő emberi gondolatot.

Ami a képzési gyakorlatot illeti, hosszabb-rövidebb kiegészítő speciális tanfolyamokat szerveznek azokban az országokban, ahol elterjedt a filmfeliratozás és a szinkronizálás, pl. Spanyolországban és Olaszországban, elsősorban a fordítók számára, feliratozás, film-, videó- és multimédiakészítés és adaptálás tárgyában. Az elsők között kezdte meg a szinkronizálás és a feliratozás oktatását a Lille-i egyetem. A főbb területeket felölelő képzés, (pl. szinkronizálás, feliratozás, stb. 3 egymásra épülő szakaszban, 36+18+18 órában) ESIT-en (Paris III) is folyik. A speciális szükségleteket felismerve az ARTE 1999. óta az általa foglalkoztatott tolmácsok számára külön képzést szervez. Érdekes tapasztalatokat szűrhetnek le belőle mind az oktatók, mind a kutatók.

A közelmúltban, Barcelonában, az Universitat Autònoma de Barcelona, (UAB) Fordító- és Tolmácsképző tagozata kísérleti jelleggel két szakterület, a fordítástudomány és a pedagógia összefogásával, elméleti és gyakorlati kurzust indított (Amador, Dorado és Orero 2004). A posztgraduális egyetemi képzés e-learning-en alapul, és on-line formában folyik. Így olyanokat is képezhetnek, aki a hagyományos kurzusokra nem tudnának eljárni (a résztvevők a világ minden tájáról jelentkezhetnek), és olyan tárgyakat is taníthatnak, amelyeket hagyományos formában nem lehetne. Az on-line kurzus 2003. januárjában kezdődött, egymásra épülő négy modulból áll: mindegyik modul - az audiovizuális fordítás elmélete, szinkronizálás, feliratozás és multimédia-fordítás - 10-10 egységből épül fel, amelyekben az elmélettel szemben inkább a gyakorlaton van a hangsúly. Egy-egy egység egy hétig tart. A hallgatók egyénileg dolgoznak, ugyanazokat a feladatokat kell megoldaniuk. A megoldott feladatokat a hallgatók elküldik a tanároknak, akik kijavítják és a következő héten visszajeleznek. Rendszeresen on-line csoportmegbeszéléseket, fórumokat is tartanak. Jelenleg angol és spanyol nyelvkombinációban dolgoznak, de ez bővíthet. A távoktatás, a technika, az internet és az intranet minden előnyét kihasználják. Az önálló tanulás mellett az aktív részvétel, a teammunka, a csoportos projektmegvalósítás megtanulása a cél. Az első évet hat országból származó 20 diák végezte el. Az első év tapasztalata alapján némileg átalakították a modulok egy részét.

Konklúzió

Mindez azt mutatja, hogy rendkívül változatos, sokrétű tolmácsolásról van szó, ahol elmosódik a határ a szóbeli és az írásbeli fordítás között, a kommunikációs technikák sokaságát kell ismerni, hogy a célközönségnek megfelelően megol-

dást találjon a tolmács (gyerekek, vakok, virtuális konferenciák, televíziós műsorok, stb.).

Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a tolmácsok munkáját nagyban megkönnyíti az, hogy egyre több információ elérhető elektronikus formában, az internet segítségével. Egyre gyakrabban saját számítógépükön terminológiai jegyzéket állíthatnak össze vagy cserélhetnek egymással, ami az információs és kommunikációs technika elterjedésének tagadhatatlan pozitívuma.

A fentiekben ugyan sok kérdésre rámutattunk, és kiemeltük azokat, amelyekkel már foglalkoznak a kutatók. Azt is meg kell állapítanunk, hogy számos tévécsatorna, talán anyagi okokból, a filmfordítások mintegy: 30%-át kezdő fordítókra bízta, akik nem rendelkeznek kellő ismerettel, sem az adott szakterületen, sem az adott idegen nyelven. Ebben a tekintetben osztjuk Alline (2003) véleményét, hiszen némely külföldi dokumentumfilm magyar változata láttán az az érzésünk, hogy nem ellenőrzi senki az elkészült fordításokat, olyan sok ugyanis a félrefordítás. Szerencsésebb lenne, ha a fordítók több időt és energiát fordítanak a lefordított szövegek minőségére, a csatornák, pedig a lektorálására.

Egyébiránt azt is meg kell állapítanunk, hogy a fordítástudománynak ez az új ága még számos fel nem tárt kutatási területet kínál. Kevesen foglalkoznak az új szakma képviselőinek képzésével, azzal, hogy milyen kompetenciák és magatartás szükségeltetik számukra. Érdekes kutatási téma lehet a médiatolmácsok és fordítók erkölcsi érdekeinek és szellemi tulajdonának védelme is, vagy a szakmai felelősség kérdése, valamint annak vizsgálata, hogy mennyiben változtatja meg az audiovizuális fordítás a szövegről, a jelentésről, az eredeti vagy forrásnyelvről, a tolmácsolásról, a szóbeli és írásbeli változatokról, az ekvivalenciáról, és a szöveghűségről, stb. alkotott fogalmainkat. Úgy gondoljuk tehát, hogy a szakma művelőinek is részt kell venniük ebben a vitában, hogy ne nélkülük szülessenek a döntések, amikor pl. megfogalmazzák a technikai szabványokat és a szakma helyes gyakorlatát.

Irodalom

- Allinne, F. 2003. Maladresses de traduction constatées dans les média, *Traduire*, No. 196-197, Société Française des Traducteurs 81-99.
- Amador, M. Dorado, C és Olero, P. 2004. Strategies, functions and interaction in an on-line environment or learning audiovisual translation, In: Olero, P. (ed.) *Topics in Audiovisual Translation* Benjamins Translation Library 56. Amsterdam: Benjamins. 141-152.
- Chaume Varela, F. 2002. Models of Research in Audiovisual Translation, *Babel* Vol. 48. 1-13.
- Fodor I. 1976. *Film Dubbing: Phonetic, Semiotic, Esthetic and Physiological Aspects*. Hamburg: Helmut Buske.
- Gambier Y., Gottlieb, H. (eds) 2001. *(Multi) Media Translation* Concepts, practices and research. Benjamins Translation Library 34. Amsterdam: Benjamins.
- Gambier, Y. 2004. La traduction audiovisuelle: un genre en expansion, *META* Vol. 49, 1-12.

- Horváth I., Szabari K., Volford K. (szerk.) 2000. *Fordítás és tolmácsolás a világban*. Budapest: ELTE BTK, Fordító- és Tolmácsképző Központ.
- Jiménez Serrano, O., Martín, A. 2003 Videoconference interpreting: a Challenge for Quality In: Collados. A. et als (eds) *La evaluación de la calidad en interpretación: Docencia y profesión*, Editorial Comares, Granada, 275-284.
- Katan, D., Straniero-Sergio, F. 2001. Look Who's Talking, The Ethics of Entertainment and Talkshow Interpreting, in *The Translator*, Special Issue, Vol.7. N. 2. 213-237
- Klaudy K., Kohn J. 1997. (ed.) *Transferre necesse est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies in Translation and Interpreting*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Bp.: Scholastica 127-130
- Kurz, I. 1990. Overcoming Language Barriers in European Television Interpreting – *Yesterday, Today and Tomorrow; American Translators Association (ATA) Scholarly Monograph Series Volume IV State University of New York at Binghamton (SUNY)* 168-176.
- Mintz, D. 1998. Hold the Phone, Telephone Interpreting Scrutinized, *PROTEUS*, Vol. VII. No.1. Winter 1998. 11-17.
- Moser-Mercer, B. 2003. *Remote interpreting: Assessment of human factors and performance parameters*, <http://www.aiic.net/ViewPage.cfm/page1125>
- Moser-Mercer, B. 2005. Remote interpreting: Issues of Multy-Sensory Integration in a Multilingual Task, *META* Vol. 50. No. 2. 727-737
- Olero, P. (ed) 2004. *Topics in Audiovisual Translation* Benjamins Translation Library 56. Amsterdam: Benjamins.
- Pym, A. 2001. Four remarks on Translation Research and Multimedia, In: Gambier, Y. Gottlieb, H. (eds.) (Multi)Media Translation, Concepts, practices and research, Benjamins Translation Library, 34. Amsterdam: Benjamins. 275-282.
- Seleskovitch, D., Lederer M, 2002. *Pédagogie raisonnée de l'interprétation* Didier Érudition, Office des publications officielles des Communautés européennes. 361-377.
- United Nations. 1999. *A joint experiment in remote interpretation*. UNHQ-UNOG-UNOV Geneva: United Nations, Department of General Assembly Affairs and Conference Services.

Internetes források

- 1 <http://www.aiic.net/>
- 2 <http://www.eim.org>
- 3 www.arte-tv.com
- 4 <http://euronews.net>
- 5 <http://www.fit-ift.org>
- 6 <http://www.aiic.net/ViewPage.cfm/page668>
- 7 http://www.europarl.eu.int/interp/remote_interpreting Étude concernant les contraintes induites par l'interprétation a distance, Parlement Européen Direction de l'Interprétation. www.europarl.europa.eu/interp/online/french/techno/ri3_fr.pdf
- 8 http://ec.europa.eu/comm/scic/newtechnology/technology_en.htm
- 9 <http://www.esist.org>
- 10 <http://www.languages-media.com>
- 11 <http://www.aiic.net/ViewPage.cfm/article26.htm?plg=2&slg=2>